

Марія Данилевич, доц. (Тернопіль),
Наталія Кушнірук (Крем'янець)

ББК 83.3 (4УКР)

УДК 821.161.2

Поетика образів-символів у романі «Майдан» Бориса Харчука

У статті аналізуються національно зорієнтовані елементи образної структури роману Б. Харчука «Майдан». З'ясовуються особливості художнього мислення автора в умовах ідеологічного тиску на літературу радянської доби. До уваги взято як першу підцензурну версію роману, що мала назву «Місяць над майданом», так і власне повний варіант твору.

Ключові слова: роман, образ, образ-символ, образ героя, структура, аналітичне художнє мислення.

Maria Danylevich, Natalia Kushniruk Poetics of symbolic images in "Maidan" novel by Boris Harchuk.

The article analyzes the nationally oriented elements shaped structure of the novel B.Harchuka "Square". The features of art's thinking in terms of ideological pressure on the literature of the Soviet period is analyzes. Attention is paid to the first censored version of the novel, which was called "Moon over square", as on the actually complete version of the work.

Key words: novel, image, image-symbol, image of the hero, structure and analytical creative thinking.

На фоні жанрового багатства прози Б. Харчука виразно виділяється жанр роману. Вивчення природи романів письменника є досить доречним у сучасному українському літературознавстві, оскільки стає все більш очевидним, що доробок автора є не тільки фактом літературної історії. Він, як ніколи, актуальний у наші дні. Відзначимо також, що раніше твори письменника вивчалися мало, інтерпретації під тиском ідеології часто були однобічними, а самі романи або заборонялися, або зазнавали серйозного втручання цензури, яка викривляла їх зміст. Тому назріла потреба вивчення опублікованих в первісному варіанті текстів з позиції аналізу

проблематики, композиції, манери оповіді, смислового наповнення, природи образності.

Роман «Майдан» Бориса Харчука вільно долає кордони історичного часу, який відкинув декларативні і скоростиглі твори, наочно і яскраво висвітлив нетлінне ядро письменницького епосу – інтелектуальну заглибленість у внутрішній світ і світовідчуття народу, сформульовану на національній та європейській класиці, схильну до філософського осягнення буття і людини. Цензурні рамки, політичний тиск і редакторське свавілля не змогли задушити і подолати інтелектуалізм твору, хоч він і осуджувався ідеологічною системою. Можна тільки дивуватися, як в умовах постійної боротьби з офіційними настановами і приписами зміг постати такий твір. Категорії, якими оперує письменник, загальнолюдські, гуманістичні: життя і смерть, війна і земля, війна і людина, злочин і кара, правда і кривда, любов і ненависть, що дає підстави говорити про нього як про художній феномен роману, а не ідеологічне полотно. У передмові до нового варіанту роману-епопеї «Волинь» (1988) Б. Харчук писав: «Ріка народного життя, взявши витoki з національних джерел, пливе у все людськість. Що їй летючі дамби, природні заплави, викладені блискучими камінчиками береги чи дочасно хирляві на них екзотичні садженці? Вона пробиває гори і затоплює долини» [Харчук 1988: 4].

Справді, для автора, який хотів повернути громадську думку до проблем національної державності, не могли бути символами «колиска культур», «вітер зі сходу», «нагірна комуна», «народи-брати», «воїн-визволитель», «священна війна», «комуністична праця», «світле майбутнє», «життєдайне вчення», «великий вождь». Рятівною в тій ситуації була саме духовна модель світу, заснована на національній самобутності. В центрі цієї моделі у прозі Харчука перебувають «земля», «небо», «вода», «хата», «мати-берегиня роду», «дитина», «дорога». У картині світу, яку автор подає у аналізованому романі, постають ще й образи-символи «майдану», «місяця», «чужака».

Щодо творчої майстерності письменника Харчука критики часто вказували на невдалі назви творів. Вони видавалися загальними, малоінформативними. Справді, часто письменник виносив у заголовок або ім'я головного героя, або назву місця, де розгорталися події. Це, як правило, було властиве для повістей і

оповідань. Що ж стосується романів, то такі назви, як «Хліб насущний», «Кревняки», «Межі і безмежжя», «Плач ненародженої душі» безперечно були концептуальними.

«Майдан» – назва символічна. Відразу зауважимо, що слово, винесене у заголовок, письменник вживає фактично у кожному розділі твору. У кожному конкретному вживанні це слово передусім означає місце, на якому періодично збираються мешканці села. Перший раз майдан згадується вже на початку першого розділу і не викликає жодних асоціацій. Автор вказує, що Марііна хата стоїть «на відкиді», поблизу майдану. Майдан поки що «німотний». Згодом він оживає, бо в село вступили німці. І з того часу майдан стає центром романного художнього простору. Всі дороги ведуть до майдану або через майдан. Так, Євген згадує, як через майдан віднесли батька на цвинтар, на майдан приганяють німці Марію з сином, на майдані німці проголошують нову владу, герої твору пригадують, як на майдані встановлювалася влада радянська (тоді на майдані були танці, тут зійшлися два брати, які на той час стали ідеологічними ворогами), на майдані чинили розправу над Єндриховським, потім над Федулою і нарешті, у фіналі твору читаємо: «Марія стояла на чорному майдані серед багрянних спалахів і тримала на руках дитину. З лісу верталися живі. Зійшов місяць, і вона простягнула дитину до місяця: стояла на майдані – на вічі землі і неба» [Харчук 1981: 363]. В цих рядках зосереджені всі ключові слова тексту: Марія, майдан, дитина, місяць, земля, небо і віче.

Проза Бориса Харчука тяжіє до метафоризації. Наприклад, «Марія нічого на те. І той невидимий хутір, і Тодорка здалися їй далекими-далекими. Її очі впізнавали річку, Залужжя, цвинтар під лісом. А коли глянула на село – хати наче білі гуси, – все дивилася, йшла і дивилася. Серед села – майдан. Виднів, але звідси якийсь ніби малий. Усе село круг нього. Їхня хата в завулку. Якщо через городи, то з майдану дуже близько. І вже більше нічого не бачила перед собою, тільки його, майдан, церкву, школу. Там десь і сільрада, і він, майдан – зелене поле, моріжок, – то присідав, то знову здіймався перед її очима, а вона все йшла... А сільський майдан гойдався перед Марією, наче на хвилях, як живий...» [Харчук 1981: 61]. «Той майдан – її життя. І не тільки її – усіх. Зелений моріг. І їй згадалася неділя...». Марія згадує весну, коли

закладали колгосп. Вона тоді не хотіла йти на майдан. Мати сиділа під призьбою у світлі місяця. І далі автор уводить невласно-пряме мовлення героїні, з якої дізнаємося легенду про те, що на місяці видно, як Каїн убивав Авеля – перше братовбивство на землі. «Кажуть, що їх обох добре видно – старший забуртав у груди, в самісіньке серце меншому виляку, підняв і тримає, і так вони щовечора ходять, виснучи над землею, – пересторога світові...» [Харчук 1981: 62].

Перша назва роману, як відомо, була «Місяць над майданом». Отже, місяць – це ще один наскрізний символічний образ у творі. Фактично більшість знакових подій відбувається вночі або ввечері. Місяць розливає своє срібло над майданом, на місяці – знак першого братовбивства. Місяць символізує ніч. Схід сонця описується в романі лише один раз.

Автор зіставляє ніч і день, життя і смерть. Майдан під місяцем – це ніч української історії, час братовбивства, час чужинецького панування. Хто тільки не приходить на Ординський Майдан. Орда за ордою. Кожному здається, що він правдивий, найкращий, кожен хоче встановити свій порядок, грабує, сіє розбрат і смерть. І тільки справжні господарі, українські родини, з роду в рід мусять гнути спину, годувати, поїти і платити кров'ю невідомо за що. В той час, коли бог для всіх один – це сонце, що дає життя.

Показовою є сцена кохання між вже майже приреченими Євгеном і Вітою. Євгенові сподівання і надії терплять фіаско, а Віта теж не може так далі жити. Вона не хоче бути вимушеною повією, щоб діставати якусь інформацію для партизанів. До речі, Йосип, її наречений, свідомо віддає її на наругу. Боротьба для нього важливіша за кохання, за долю людини. Письменник з'єднує цих спантелених історичними вітрами людей, щоб народити дитину – надію на майбутнє. Після сцени кохання, яка відбувалася місячної ночі, коли Віті здається, що «його світло ллється на неї, на землю, як срібні сльози. А із зір спадають червоні каплі» [Харчук 1981: 351], автор подає таке речення – метафору: «Місячна ніч хотіла ранку».

Заради об'єктивності зауважимо, що така метафоризація викладу в аналізованому романі не є наскрізною і присутня лише фрагментами. Але нею автор окреслює своє бачення світу, історії

рідної землі. По текстові розсіпані також цілком конкретні, можна сказати, реалістичні, висловлювання персонажів, деталі волинського побуту, що ніби підтверджують таку інтерпретацію образів-символів.

Так, Верещака, зустрівши зранку на своєму городі Йосипа, що був залишений разом з групою парашутистів для підпільної роботи і ховався від німців, промовляє такі очевидно правдиві слова: «Я ніколи права не мав і такий світ, що, бачиться, мати не буду. Ти завойовуй право, а моє діло мужицьке, годувати тебе, як вас усіх» [Харчук 1981: 187].

Або міркує над своїм життям Роман: «Жменька життя – і все під окупацією. Окупантське, під'яремне життя. Польська окупація, німецька. Ще не було на світі, ще не народився, а вже раб, бо рабом були діди й баби, прадіди і прабаби. Про них тільки пам'яті – із землі вийшли, в землю й пішли...» [Харчук 1981: 334].

Коли батько Петро Волянюк захотів бути господарем не для того, щоб годувати когось, а для себе, то «вмився кров'ю». Гине і син Євген, який також хоче бути господарем у своїй країні. Він, поранений рідним братом, спокійно йде на мінне поле.

У романі роль своєрідного камертона, котрим автор фіксує не лише композиційну, а й змістову тональність подальшого нарративу виступають ще дві легенди (окрім легенди про братовбивство), розказані Марією. Перша – про те, як українцям дісталася від бога їх земля. За неї козаки вирішили позмагатися з самим богом. І бог, вже майже переможений, відступився від тієї землі, яку він приберіг для себе. Її багатство і краса незміряні. «На вашій землі ріки тектимуть молоком, а земля повнитиметься медом». Бог наказав: «Стійте за ту землю, бо ви житимете між війнами, як люди між зміями. Люди битимуть зміїв по головах, а змії кусатимуть їх у п'яту. Глядіть, щоб у вашу душу не позалазили, бо пропадете, і згубиться не тільки ваше ім'я, ваш слід між народами. Пам'ятайте і дітям накажіть: ви перемогли бога, і бог віддав вам свою землю! Так сказало небо» [Харчук 1981: 95]. Неповнолітній син питає у матері, як же живуть ті люди? Мати відповідає: «Як бачиш: ми сидимо на призьбі своєї і не своєї хати. А буде ще гірше».

Хата – символ родинного вогнища – сплюндрована не тільки чужими, а й своїми. Марія не може жити в такій нарузі.

Вона сидить на призьбі. Тут приходить Євген, і вона розповідає другу легенду про господаря і змія. Змій знищив господу, вивів змієнят і не хоче йти з двору. Чоловік зі зміями б'ється, а жінка нишком підгодовує, бо надіється, що задобрить його і він все-таки покине їх. Син Євген вважає, що мати дорікає йому. На що матір відповідає: «Не тобі, сама собі дорікаю... Був цар, цареві годила, і він тягнув, що хотів. Був Пилсудський, обдирав наче липку... Та що я кажу? Сам здоров знаєш» [Харчук 1981: 97]. Так слова-образи, розгортаючись в процесі авторської нарації, вивільняють коли не всі, то більшість своїх «внутрішніх змістів», серед яких не може не братися до уваги найголовніший, хоч і віддалений у часі: коли-небудь над майданом таки зійде сонце і замінить місяць. І на майдані, як на місці давнього українського віча або ради, селяни будуть вирішувати свої, а не чужі справи.

Образ Марії – це теж не просто образ звичайної жінки, матері сімейства Марії Волянюк. Це символ любові, заступництва, жертвності і великої правди. Автор ніби переконує читача, що вона ще багато разів відновить свою хату, виховає сина і внуків і буде вчити їх своєї правди.

Але який вибір зроблять діти, вона не може знати. Вона прийме будь-який. Надію вселяє і те, що у творі є ще одна Марія – невістка. Одного разу Роман побачив її такою, ніби вона піднімається над землею. Чи не прозорий авторський натяк на символіку образу?

Автор часто хитрує, вдається до езопівської мови, до винахідливого камуфляжу, щоб донести до читача головний зміст твору, який містить життєве і творче кредо, – право на людське щастя, на перемогу добра. Існуючи в межах радянського тоталітарного експерименту, Б. Харчук зберіг індивідуальне я і моральний імператив. Заглибившись у сферу людської душі, він прийшов до «людського і людяного, що їх вистраждало людство у своїй довготерпеливості. Ненависті і нетерпінню протиставляв терпіння і любов. Це було свого роду приховане дисидентство митця, що відкрило шлях новим формам стильового бачення і мислення, здатним адекватно виразити час.

Різниця між першим романом письменника «Волинь» і романом 1971 року «Майдан» – це різниця між описовою, об'єктивною і конденсованою, суб'єктивною епічністю. Харчукові

герої не здобувають відчутних перемог, поразки їх цілком реальні. Завдяки майстерності, композиції, вдалій деталі образи набувають символічного змісту.

Загальна картина українського світу постає у романі через конкретну картину життя звичайної волинської родини. Складнощі історичних процесів ставлять членів цієї родини перед великим вибором. Відтворюючи це, автор дбає про зриму образно-предметну достовірність. Водночас письменник прагне творити окремі людські долі, характери, конкретні життєві події в якомога складнішій структурі змісту.

Незважаючи на весь драматизм, навіть трагедійність змальованих людських доль, ситуацій, самого ходу життя воєнної пори, загалом твір звучить оптимістично, закінчуючись символічною картиною, яка в чотирьох рядках тексту увібрала і об'єднала всі ключові образи-символи, які склалися в обнадійливу картину незнищенності людського духу і самої людини. В образі матері (бабусі) Марії постає образ України, в якій є майбутнє.

Глибоке усвідомлення необхідності синтезу національного змісту і європейської форми спонукали Харчука до активних пошуків, в результаті яких виникло гармонійне взаємопереплетення двох тенденцій: раціонально-аналітичної та епічної. Невичерпні потенції цього жанрового інваріанту забезпечили можливості для глибоких інтелектуальних, філософських, психологічних, соціальних порівнянь і зіставлень.

Специфічна оповідна манера, що вирізняється лаконічністю і неускладненістю фрази, особливий діалого- і полілогонасичений ритм дозволяють мінімальними засобами передати внутрішньо складні чинники та явища.

Література: Харчук Б. 1988: Харчук Б. М. Волинь [Текст]: Роман. Тетралогія, Кн. 3-4/ Б. М. Харчук. – К.: Дніпро, 1988. – 751 с.; Харчук Б. 1981: Харчук Б. М. Майдан [Текст]: Вибрані твори/ Б. М. Харчук. – К.: Дніпро, 1981. – 575 с.

В статье анализируются национально ориентированные элементы образной структуры романа Бориса Харчука «Майдан». Также определяются особенности художественного мышления автора в условиях идеологического давления советской эпохи. При анализе учитываются оба варианта произведения, которые были опубликованы в разное время.

Ключевые слова: роман, образ, образ-символ, образ героя, структура, аналитическое художественное мышление.

Віра Качмар, канд. філол. наук (Івано-Франківськ)
УДК 83-31
ББК 83.3 (4 УКР)

Характер хронотопу в наративі повісті «Зірка» Богдана Лепкого

У статті висвітлюється естетична функція категорії часу і простору в художньому світі повісті «Зірка» Богдана Лепкого, простежується роль хронотопу в утворенні органічної, за сюжетно-композиційними структурами, повісті. Особлива увага приділяється ролі часу в моделюванні психічного стану героїв.

Ключові слова: час, простір, художній світ, хронотоп, наратор

Vira Kachmar Chronotope character in the narrative "Zirka" by Bogdan Lepky

This article deals with the aesthetic function of time and space categories in artistic world of the novel «Zirka» by Bogdan Lepky, also it traces the role of chronotope in creation of organic and slyzet-compositional structures of the story. The special attention is paid to the time role in modeling the psychic world.

Key world: time, space, artistic world, chronotop, narrator.

До найкращих епічних полотен Богдана Лепкого повоєнного періоду слід віднести повість «Зірка», яка, за словами О.Петраша, «неповторна у прозовій спадщині письменника і, як нам здається, майже немає аналогів у тогочасній галицькій прозі»[3,123].

Лепкий порушив болючу тему боротьби за існування комбатантів УГА, доля яких розкидала по різних країнах. І хоча повість має підзаголовок, що вказує на її хронологічні межі – повоєнні роки, однак у ній не раз оживають події воєнного часу, які ретроспективно відображаються крізь призму спогадів персонажів чи в авторських відступах. Красномовним прикладом стають рефлексії та візії сотника Петра Пилипця, за допомогою яких зображується широка картина життя, відтворюються ідейно-філософські прозріння героя, що надають повісті напруженості, а